

DR. ŽILVYTIS ŠAKNYS

Lietuvos istorijos institutas

JAUNIMAS: PAPROČIAI, APEIGOS IR KASDIENIS GYVENIMAS MERKINĖS APYLINKĖSE XX a. ¹

Pasiremdami gausiais 2001–2002 metais vykdytais XX a. padėtį fiksuojančiais ekspedicijų tyrimais, kurių tikslas buvo išanalizuoti į Dzūkijos nacionalinio parko ribas įeinančios Merkinės ir jos apylinkių jaunimo kasdienį gyvenimą, straipsnyje nagrinėjame tradicinės kultūros paveldo raiškos šių dienų visuomenėje problemą. Apžvelgiame kelis būdingiausius jaunimo amžiaus subkultūros aspektus – jaunimo brandos apeigas ir iniciacinius papročius, vedybinės ateities modeliavimą, jaunimo bendravimo formas ir jų socialinę raišką metų cikle.

Išanalizavus jaunimo brandos apeigas ir iniciacinius papročius galima teigti, kad Merkinėje užfiksuotos jaunimo brandos apeigos ir su jomis susiję papročiai, būdingi Varėnos r., o iš dalies ir visos Dzūkijos arealui, laiko išbandymus išlaikė tik vestuvėse atliekant tam tikrus socialinės brandos pažymėjimus, tikrąją iniciacinę jų prasmę pakeitė pramoginės vestuvių pobūvio funkcijos. Gvildenant iniciacinių veiksnių pasiskirstymą pagal lytį, nustatyta, kad Lietuvos masu gana nedidelė „vyriško“ ir „moteriško“ ritualo opozicija pastaraisiais dešimtmečiais jau vos pastebima.

Senieji jaunimo vedybinės ateities spėjimai ir privilejimai – „moteriška“ kultūros sfera. Siekis ištekėti ir meilė neretai priversdavo sąmoningai nusižengti krikščioniškosios moralės normoms, kita vertus, vedybos „iš išskaičiavimo“ buvo toleruojamos kaip ekonominės būtinybės padarinys. Vedybiniai spėjimai pastaraisiais metais, padidėjęs žiniasklaidos teikiamoms informacijos galimyboms, pakito ir prarado regioninę specifiką, maginiai veiksmai (privilejimai) sparčiai nyko ir šiuo metu tai retai praktikuojama. Matyt, tai siejama su kylančiu visuomenės išsilavinimo lygiu, kita vertus – sumažėjusia turtine diferenciacija ir meilės pagrindu kuriama šeima.

Nagrinėjant jaunimo bendravimo formas, jau tarpukariu matyti spartus bendravimo papročių modernėjimas. Ypač miestelyje. Pastaraisiais metais, pakitus daugeliui jaunimo socialinio bendravimo formų, vis dėlto pagrindinis jaunimo bendravimo baras išliko pasilinksminimų vakarėlis – vieši šokiai. Jų dalyvių amžius jaunesnis, nyksta ir takoskyra tarp miesto ir kaimo kultūros. Šie skirtumai akivaizdūs žvelgiant į jaunimo papročius metų cikle. Merkinėje archajiškos jaunimo bendravimo formos (vakaronės, nekviestųjų sambūriai vestuvėse) nunyko anksčiau negu aplinkiniuose kaimuose, trumpiau imta švęsti kai kurias kalendorines šventes, buvo ribota mokyklinio jaunimo socialinė veikla. Vis dėlto šio meto Merkinės jaunimo kalendoriniuose papročiuose galima išvelgti mažiau inovacijų negu kituose etniniuose regionuose. Nepaisant sovie-

¹Tyrimą remė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

tinės ateizacijos laikotarpio, išliko advento ir gavėnios periodo (kartu su jais susijusių Kalėdų ir Velykų) specifika. Nemažai prie tradicinių jaunimo gyvenimo formų išsaugojimo prisideda Bažnyčia, kultūros ir švietimo darbuotojai, tačiau, palyginti su tarpukariu, jaunimas stokoja politinių ir visuomeninių organizacijų dėmesio.

Analizuojant tradicinių jaunimo bendravimo formų sklaidą šių dienų kultūroje, galima išskirti kelis senojo etninės kultūros paveldo klodus. Nagrinėjant senuosius jaunimo papročius teritoriniu aspektu, galima daryti išvadą, kad vietovėse nuo Merkinės į vakarus modernių kultūros elementų įtaka jiems didėja, o į rytus – mažėja. Šis procesas būdingas tiek tarpukariu, tiek mažesniu mastu ir dabar.

Jaunimo amžiaus tarpsnis domina daugelio mokslų atstovus, be abejo, ir etnologus. XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Lietuvos, kartu ir Dzūkijos, gyvenimas gana nuodugniai išnagrinėtas ir pateiktas dviejose jaunimo papročių ir apeigų arealinę raidą nagrinėjančiose monografijose². XX a. antrosios pusės kaimo jaunimo gyvenimas dar tik pradėtas tyrinėti³, neatlikta nė vieno išsamesnio lokalinio tyrimo. Todėl, pasiremdami gana išsamiais tradicinės kultūros tyrimais (dar pasinaudodami ir naujai sukaupta medžiaga), atlikdami ir šių dienų reiškinių tyrimus⁴, galime prisidėti prie tradicinės kultūros⁵ paveldo raiškos šių dienų visuomenėje problemos nagrinėjimo, turėdami tikslą apžvelgti į Dzūkijos nacionalinio parko ribas įeinančios Merkinės ir jos apylinkių jaunimo kasdienį gyvenimą. Siekiant šio tikslo sprendžiami tokie uždaviniai: 1) susisteminama ekspedicijų tyrimų medžiaga; 2) palyginama su kita archyvine ir publikuota medžiaga; 3) pateikiama diachroninė jaunimo papročių raiškos analizė; 4) atskleidžiami parapijos centro ir periferinių kaimiškųjų vietovių papročių savitumai. Nors tiriamoji teritorija ir nedidelė – vos keliolika kaimų, autorius turėjo galimybę tyrimus atlikti per kelerius metus ir, naudodamasis lyginamuoju metodu, aprėpti beveik šimtmečio laikotarpį⁶. Tai leidžia suvokti platesnių arealų jaunimo papročių diachroninę kaitą.

² Ž.B. Šaknys, *Brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje, Lietuvos etnologija*, t.1, Vilnius, 1996; Ž.B. Šaknys, *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai, Lietuvos etnologija*, t.7, Vilnius, 2001.

³ Stambiausias publikuotas tradicinės kultūros tyrimas: Ž.B. Šaknys, *Pietų dzūkų jaunystė atkurtojoje Lietuvos Respublikoje: iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai, Mūsų praeitis*, 1999, Nr. 6, p. 105–119.

⁴ Naudojami užpildyti 23 anketų „Jaunimo tradicinio socialinio gyvenimo formos ir jų kaita: XX a. II pusė“ rinkiniai: Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (toliau – ES), bylos 2157 ir 2184, aprašų rinkinys „Turizmas ir jaunimo papročiai“, byla 2179 (16 apr.), aprašų rinkinys „Jaunimo tarpusavio bendravimo papročiai“, byla 2163 (28 apr.), „Vedybiniai burtai ir papročiai“, byla 2159 (8 apr.).

⁵ Tradicinė kultūra čia ir toliau traktuojama XX a. pirmosios pusės kultūros paveldo plotme.

⁶ Ankstesni autoriaus Merkinės apylinkių jaunimo papročių tyrimai atlikti 1996 m. (tirti 3 kaimai – Panara, Navosodai, Mardasavas), ES, b. 1998, l. 7–14), papildyti 2000–

JAUNIMO BRANDOS APEIGOS IR INICIACINIAI PAPROČIAI. Vienas iš jaunimo amžiaus subkultūrą formuojančių veiksnių – jaunimo fiziologinę ir socialinę brandą žyminčios apeigos ir tik su šiuo amžiaus tarpsniu susiję iniciaciniai papročiai.

XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje jaunimo fiziologinė ir socialinė branda buvo pažymima šeimoje, kaimynų, kaimo ir parapijos bendruomenėse. Daugelyje kultūrų merginų fiziologinė, iš dalies ir socialinė branda buvo pažymima sulaukus pirmųjų menstruacijų. Lietuvoje tarpukariu tokie papročiai buvo paplitę Aukštaitijoje ir Dzūkijoje⁷. Merkinės apylinkėse jie buvo jau nunykę. Vienintelį atvejį paliudijo tik 1924 m. Merkinėje gimusi respondentė. Pasak jos, po pirmųjų mėnesinių mama suduodavo per veidą, tikėdama, kad jis bus skaistus⁸. Kiti čia gyvenantys žmonės irgi paliudijo kelis žinomus atvejus, tačiau jie buvo atsikėlę iš kitų apylinkių⁹. Papročio raiškos XX a. pabaigoje neaptikta¹⁰. Vadinasi, jau tarpukariu daugumoje šeimų ši tradicija buvo nunykusi ar benykstanti (ne visi respondentai buvo linkę kalbėtis gana intymiomis temomis), nes pagrindinio motyvo atlikti šią apeigą (gimties paslapties atskleidimas) nebeliko. Apie tai sužinoma mokykloje ir iš žiniasklaidos.

Kur kas plačiau žinotos vėlyvesnės kilmės kaimo bendruomenės susijime per vestuves atliekamos „kašiko laužymo“ apeigos. Tarpukariu jos buvo žinomos didelėje Dzūkijos dalyje ir buvo susijusios su papročiu merginoms tekėti pagal vyresniškumą šeimoje¹¹. Buvo sakoma: „Jei vyresnė ženijasi, reikia išsipirkt [iš tų], kurie išleidžia į bernus ar mergas“¹². Jei-gu merginos tekėdavo „iš eilės“, jaunimas atnešdavo pintinę. Jaunosios seserį pirma pakilnoję (kartais ant tos pačios pintinės) užkeldavo ant pintinės („kašiko“) ir liepdavo šokti. Vėliau visas jaunimas šokdami pintinę sulaužydavo. Mergaitė atsidėkodavo buteliu gėrimo, vaišėmis. Paprotys buvo paplitęs ir sovietmečiu. Pasak 1947 m. Gudakiemyje gimusios ir au-

2001 m. gerokai gausesniais duomenimis, leidžia detaliau apžvelgti XX a. 2–4 ketvirčių reiškinius.

⁷ Ž. B. Šaknys, Brandos apeigos Lietuvoje., p.52.

⁸ ES, b. 2179, l. 17

⁹ Vieną iš tokių fiziologinės brandos pažymėjimo atvejų paminėjo iš Nemunaičio parapijos kilusi, 1922 m. gimusi moteris, ji akcentavo, jog, pastebėjusi pirmąsias jos moteriškas ligas, mama sudavė per veidą, kad „užraustų“. Tikėjo, kad menstruacijų metu jis būsiąs visada raudonas (ES, b. 2163, l. 79). Iš Nedingės parapijos atsikėlusi respondentė (Savulkų k. – 13 km nuo Merkinės) liudijo, kad XX a. šeštame dešimtmetyje jai pirmą kartą susirgus mėnesinėmis mama sudavė per veidą. Sudavė nestipriai, bet kad išgąsdintų. Analogiško savo dukters subrendimo fakto moteris jau nepažymėjo, nes nepastebėjo, kada tai nutiko (ES, b. 2163, l. 79).

¹⁰ Apklausta 13 jaunų respondenčių.

¹¹ Ž. B. Šaknys, Brandos apeigos Lietuvoje., p.85.

¹² V. Raugalienė, gim. 1928 m. Apsingėje, ES, b. 2163, l. 21.

gusios B. Raižienės, vestuvių antrą dieną mergaitei išlindus iš po pintinės pabroliai tą pintinę sulaužydavo. Jiems buvo duodama saldainių, tortas. „Ištraukdavo“ ir seserį, ir brolių. Jos jaunystėje dar buvo žiūrima, kad seserys tekėtų iš eilės. Kai vyresni „apsiženija“, jaunesni išeina „bernaut, mergaut“. Dar ir dabar jei jaunesnė išteka, vyresnei gėda, kad aplenkė¹³.

Visais laikais dažniau akcentuota merginos branda, o vaikinų brandos žymėjimas, matyt, atsiradęs pagal analogiją, kai žymima merginos branda, žymima ir vaikinų branda¹⁴. Apeiga, tapusi pramoginiu vestuvių elementu, modifikuotu pavidalu pasiekė šias dienas. Pažeidus santuokos eiliškumą, šiomis dienomis, kaip ir tarpukariu, aplenkiesiems juokais dedami pavalkai (dažniau vaikinams) ar pintinė (ant galvos, dažniau merginoms). Pintinė šiuo atveju nebelaužoma. Tačiau yra ir lokalinių skirtumų. Pasak 1959 m. gimusios ir Dubaklonyje augusios O. Vaščelienės, jei santuokos eiliškumas pažeistas, laužoma pintinė ir „aplenktai“ merginai (jaunesnės sesers vestuvių metu), tačiau jai dedamas ir virkščių vainikas¹⁵. Vaikinams pažeidus santuokos eiliškumą, kai kur „aplenktasis“ varomas per pakinktus¹⁶. Kaip ir tarpukariu, traukimas iš po pintinės nėra įgijęs stabilesnės formos, gausu lokalinių savitumų. Tai patvirtina ir gretimame Lazdijų rajone vykstanti apeigos transformacija. Dideleje šio rajono dalyje pastaraisiais metais iš po pintinės traukiamos jau ne iš eilės tekėjusios, bet aplenkotos merginos¹⁷, panaši padėtis užfiksuota ir Merkinėje¹⁸. Kai kur šitas paprotys nyksta, užleisdamas vietą kitiems socialinės brandos kaitą simbolizuojantiems papročiams.

Merginos socialinė branda sovietmečiu buvo pažymima ir kitaip. Pirmosios vestuvių dienos vakare jaunajai buvo nuimamas veliumas ir uždedamas vyriausiajai pamergei. Ji šokdavo su pabroliu, vėliau veliumą dėdavo visoms pamergėms¹⁹. Kad veliumas merginoms dėtas iš eilės, yra tik dabartinio Varėnos rajono ribose užfiksuotas paprotys. Tikėta, kad veliumas, pabuvęs ant merginų galvų, nulems greitas pamergių vestuves (kontaktinė magija). Tačiau šis paprotys, matyt, gana vėlyvas reiškinys. Pasak vestuvių tyrėjos I. Čepienės, 1970 m. tyrimų metu vyresnieji pateikėjai jo nežinojo²⁰. Pastaruoju metu, be šito papročio, dar atliekamas jauniosios vainikėlio ir/ar veliumo dėjimas arba, kaip ir kitur Lietuvoje, pra-

¹³ ES, b. 2163, l. 9.

¹⁴ Nors yra pateikiamas ir pasakojimas, kad iš po pintinės traukti tik vaikinai. „Kašiką“ nuimdavo jaunesniam broliui, nes „kavaliariumi pasidarė“. Tačiau tai daryta per paprastus šokius, o ne per vestuves: Gudakiemis, inf. P. Zėgas, gim. 1912 m. – ES, b. 2163, l. 4.

¹⁵ ES, b. 2163, l. 26.

¹⁶ J. Kudarauskas, gim. 1933 m. Puvočių k., ES, b. 2163, l. 64.

¹⁷ Ž. Šaknys, *Pietų dzūkų jaunystė atkurtojoje Lietuvos Respublikoje*, p. 108.

¹⁸ J. Saslauskaitė, gim. 1975 m., ES, b. 2157, l. 21.

¹⁹ A. Mašalienė, gim. 1947 m. Netiesų k., ES, b. 2163, l. 24.

²⁰ Ž. B. Šaknys, *Brandos apeigos Lietuvoje*, p. 87.

deda plisti vakarietiškas jaunosios vainikėlio metimo paprotys (XX a. pradžioje žinotas tik Mažajoje Lietuvoje) tikint, kad pirmoji ištekės jį sugavusi. Tačiau šie veiksmai iniciacinės prasmės nebeatlieka ir suvokiami tik kaip pramoginiai.

Žymiai archaiškesnės vaikinių „įrašymo į bernus“ apeigos. Jos gyvavo ir susikūrus kolūkiams, nors kai kuriuose kaimuose jų neprisiminė net vyriausi respondentai. Pasak 1940 m. Jakubiškių k. (Liškiavos par.) gimusio J. Kaupinio, mergaites anksčiau „skaitydavo mergom“, o tokio amžiaus berniukus iš šokių vydavo. Ant staktos brūkšnį brėžė, jei nepasiekė, „diržu į užpakalį ir namo“. Į bernus priimdavo amžiumi vyriausias nevedęs vyras. Jis ir bernų sąrašus vedė. Jie pagal eilę organizuodavo vakarėlius. Vaikiniai turėjo vyresniojo klausyti. Pateikėjo jaunystės laikais buvo 18 „bernų“. Ši archaiška, daug kur Vakarų Europoje dar prieš keturis penkis šimtmečius nunykusi „vyriausio berno“ institucija Jakubiškių kaime gyvavo dar ir po Antrojo pasaulinio karo (anksčiau Lietuvoje fiksuoti tik septyni šių institucijų liudiję faktai). Jei vaikina „priimdavo į bernus“, jis „pusbonkaici“ atsinešdavo. „Nepriimtuosius“ irgi įleisdavo ir duodavo vieną šokį pašokti. Po šokio – „po diržą“ ir namo. Šie taip pat gudravo. Ateidavo su kiauromis kišenėmis, pilnomis žvyro, kad „bernai“ paslystų ir po šokio negautų diržo. Nepriimtieji pridarydavo rūpesčių ir kitaip. Susirasdavo siūlą ir nutiesdavo tarp draugaujančių „telefoną“. Rytdieną žinodavo visi. Buvo juoko²¹. Vyriausio berno institucijos atgarsių galime išžvelgti ir 1909 m. Mardasave gimusio I.Svirnelio pasakojime. Pasak jo, vakarėlius organizuodavo ir maistą vaišėms po gegužinių surinkdavo „amžium vyriausias 25–26 m. bernas A.Navickas“, tačiau „įrašymo į bernus“ apeigos nepriklausė jo kompetencijai ir vadovavimas kaimo jaunimui vyresniškumo principu pateikėjo nebuvo traktuojama kaip kaimo jaunimo tradicija²². Pasak J.Čapliko (gim. 1919 m. Norulių k., Merkinės par.), „inrašyme į bernus“ dalyvavo tik to kaimo jaunimas. Jeigu nusprendavo, kad galima „priimt“, naujokas turėjo atsinešti „pusbonkį“. Gerdavo iš vieno stikliuko pagal sėjos kryptį, gerdavo ir merginos, po gėrimo pakilnodavo tris kartus²³. Kita vertus, kai kurių respondentų manymu, „jaunesnį berną in bernus, mergą in mergas prirašydavo“, pintinę laužė – vestuvėse²⁴, „in bernus inrašydavo, kai kašiką laužė – vyresnis brolis ar sesuo ženijos. Turėjo bonką duot, babkas“²⁵. Tai liudija gana glaudų bendraamžių bendrijoje („įrašymas į bernus“) ir vestuvių metu („kašiko laužymas“) atliekamų apeigų elementų susipynimą, redukuojantis jų iniciacinei vertei.

²¹ ES, b. 2163, l. 28–29.

²² ES, b. 1998, l. 15–16.

²³ ES, b. 2163, l. 48–49.

²⁴ V. Raugalas, gim. 1922 m. Netiesų k., ES, b. 2163, l. 20.

²⁵ J. Kudarauskas, gim. 1933 m. Puvočių k., ES, b. 2163, l. 64.

Tokius mažus skirtumus tarp „vyriškų“ ir „moteriškų“ apeigų tradicinėje kultūroje galime pastebėti tik Dzūkijoje. Greta esančiame Suvalkijos etnografiniame regione skirtumai akivaizdūs. 23 jaunų respondentų apklausa rodo, kad šiuo metu šio tipo priėmimo į lokalinę jaunimo bendriją apeigos yra nunykusios.

Pastaruoju metu prasingiausia iniciacinę simboliką įkūnija abiturientų išleistuvių vakaras, menkai tesiskiriantis nuo kitų Lietuvos regionų švenčių. Einama pasitikti tekančios saulės, šokamas pirmasis šokis su tėvais, kartais iš vienos žvakutės prisidegamos žvakės, užkasami ar kitaip slepiami surašyti linkėjimai, ateities planai ir užkasami 5-eriems, 10-čiai ar daugiau metų. Netikėtai mažai, tik keli klaustieji respondentai kiek labiau akcentavo pirmojo paso gavimą. Šventė apsiribojo kuklia vakariene šeimoje ar vaišėmis su draugais. „Ne, net į galvą neatėjo tokia mintis“, – paklausta apie šventę pirmojo paso gavimo proga, atsakė 1983 m. gimusi D.Volungevičiūtė, apibūdindama daugelio merkiniškių požiūrį į iniciacinę paso, kaip pilnametystės simbolio, raišką²⁶. Kiek dažniau žymimas pirmasis atlyginimas (tai nurodė pusė dirbusių respondentų). Šventė varijavo nuo kuklių vaišių šeimoje ir dovanėlių jos nariams iki didesnių išlaidų pareikalavusio pobūvio.

VEDYBINĖ ATEITIS: PRIETARAI, BURTAI IR REALYBĖ. Vestuvėse atliekamos brandos apeigos žymi keleriopą socialinės brandos kaitą. Merginoms tekant pagal vyresniškumą šeimoje, vyresnioji tampa „moterimi“, jaunesnė „mergaujančia“ mergina. Pažeidus santuokos eiliškumą ir jaunesniajai užėmus vyresniajai tradicijų skirtą socialinę poziciją, „aplenktoji“ tradiciškai atsidurdavo anormalioje, artimoje „senmergės“ socialinėje amžiaus kategorijoje. Panašią socialinės kontrolės raišką galime įžvelgti ir kita plotme. Dabartinio Varėnos rajono ribose dar XIX a. viduryje buvo gajai virkščių vainiko dėjimo tradicija. Pasak 1928 m. Apsingės kaime gimusios ir augusios V.Raugalienės, kai draugaujantys jaunuoliai išsiskirdavo ir vienas iš jų sukurdavo šeimą, per vakaronę (mergvakarį) „paliktajam (-ajai)“ ant galvos dėdavo virkščių vainiką. Dar paguosdavo – „neliūdėk, kad vyro žmona dar nenumirė“ ir pan. Respondentės teigimu, dėl to niekas nepykdavo. Sakydavo: „Yra tokia tradicija“²⁷. Kai kurie respondentai teigia, kad vainikas dedamas tik merginai²⁸, kiti – kad tik vaikinui. Pasak 1912 m. Gudakiemyje gimusio P.Zėgo, mergaitė – „švelnesnis padaras, nesinorėjo jaudinti“, todėl po vestuvių („kai užtikrintai netenka draugės“) uždėdavo vainiką tik vaikinui²⁹. Be abejo, „virkščių vai-

²⁶ ES, b. 2157, l. 59

²⁷ ES, b. 2163, l. 21.

²⁸ V. Raugas, gim. 1922 m. Netiesų k., ES, b. 2163, l. 20.

²⁹ ES, b. 2163, l. 3.

nikas“ liudytų moteriškosios jaunimo pusės moralinius prasižengimus ar anormalią socialinę būseną, tačiau, pagal jau minėtą analogijos principą, visiškas vienos lyties kultūrinis išskirtinumas nedeklaruojamas. Matyt, šis reiškiny, analogiškai kaip ir santuokos eiliškumą turėjęs palaikyti „kašiko laužymas“, atliko socialinės kontrolės sustiprinimo funkciją. Yrant labai griežtoms lyčių tarpusavio bendravimo moralės normoms, šio proceso pristabdymui ir pasitelktas šis socialinis paprotys.

Lokalinės jaunimo bendrijos veiklą siejo individualių ir bendrų siekių vienovė. Kiekvieno jaunuolio siekį pasilinksminti, praleisti laisvalaikį ir ieškoti būsimojo gyvenimo partnerio jungė būtinumas palaikyti gerą kaimo jaunimo bendrijos vardą. Bendraujant abiejų lyčių atstovams merginos tradiciškai negalėjo rodyti iniciatyvos ir viešai atkreipti patinkamo vaikinio dėmesio į save, tačiau moteriškoji jaunimo pusė šį pasyvumą kompensuodavo magiškoje plotmėje. Dar ir dabar daugelis vyresniosios ir net vidurinės kartos atstovių tiki magiška spėjimų ir burtų galia ir patiekia nemažai jų sėkmę liudijančių papročių.

Vedybinė ateitis spėta daugiausiai Šv. Andriejaus dieną ir Kūčių metu. Pirmieji spėjimai nunyko anksčiau, tačiau, pasak juos žinojusių respondentų, – jie sudėtingesni ir žymiai „veiksmingesni“³⁰. A. Berštienė, gim. 1934 m. Purplių k. (Merkinės par.), pasakojo, kad pati per Šv. Andriejaus dieną sėjusi kanapes ir susapnavusi vyrą, už kurio ir ištekėjo. Kadangi neturėjo savo šulinio – ėjo apie draugės šulinį. Vidurnaktį ėjo aplink tris kartus ir pildama kanapes sakė: „Šventas Andriejau, kanapes sėju, duok sužinot, su kuo reiks venčiąvot“. Susapnuotą vyrą pažinojo, bet tuo metu draugavo su jo broliu. Kanapes sėjo su drauge³¹. Dar sudėtingesnių Andriejaus būrimų atsiminė pelekiškietė (Merkinės par.) M. Krinickienė (gim. 1916 m.). Pateikėjos sesuo, paėmusi saują kanapių, surišo jas į ryšuliuką. Paskui paėmė trejas vyriškas kelnes: vienas pasiklojo, kitomis užsiklojo, trečias kartu su kanapėmis pasidėjo po pagalve. Prieš tai parą buvo visiškai nevalgiusi. Vidurnaktį kanapes supylusi į šulinį susapnavo vyrą. Iš pradžių nelabai apsidžiaugė, nes su didele nosimi. Tačiau po trijų mėnesių šokiuose su tokiu vaikinu susipažino ir greit ištekėjo³².

Iš vėlesnių laikų išliko daugiau Kūčių burtų. Jie paprastesni: traukdamo ant popierėlio surašytus vardus, skaičiuodavo baslius (jei porinis skaičius – kitais metais ištekės), mesdavo batą, klausėsi, iš kur šunys loja (iš ten jaunikis), klausėsi, ką išgirs po langu (jei žodį „sėsk“ – neištekėsi ir pan.)³³.

³⁰ Plačiausia etnologinė Šv. Andriejaus papročių analizė: I. R. Merkienė, Apaštalo Andriejaus šventės papročių savitumai. Baltų ir slavų merginų iniciacijų XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje pėdsakais, *Lituanistica*, 2001, Nr. 4 (48), p. 99–120.

³¹ ES, b. 2163, l. 45–46.

³² ES, b. 2163, l. 69.

³³ ES, b. 2159, l. 1–9; plg. V. Ulčinskas, Raitininkų kaimas (1850–1950), Vilnius, 1995, p. 82.

Dauguma jų žinomi ir kitose Lietuvos vietovėse. Šv. Andriejaus spėjimus praktikavo ir jaunesnės respondentės. Pasak 1963 m. Subartonyse gimusios A. Kabašinskienės, tą dieną laiškeliu su vardais dėdavosi po pagalvėmis (kaip anksčiau per Kūčias)³⁴. Taip pat kai kur žinomi ir Naujųjų metų (su veidrodžiu) bei Joninių (žiūrėjo, kur jonvabalis skris) spėjimai³⁵.

Užfiksuota ir prietarų, draudžiančių atlikti vieną ar kitą veiksmą, taip pat „tinkančių“ abiem lytims. Pavyzdžiui, norint, kad vestų šokti, tiek merginai, tiek vaikinui nereikia gerti iš „bliūdo“. Nes vyrus merginos kviečia per „viliotinius“ (per šokius būdavo 4–5 viliotiniai). Tokiu atveju merginos jų šokti nekvies. Nors, be abejo, daugiau jo laikėsi merginos, kaip ir tikėjimo, kad negalima suvalgyti paskutinio kąsnelio, kad ne liktum senmerge³⁶.

Dar ir tarpukariu, susiklosčius kritinėms aplinkybėms, išimylėjusi mergina, puikiai žinodama daranti didelę nuodėmę, imdavosi priviliojimų (*apžolijimų*). Šį terminą žino visi, net ir dabar, norėdami paaikškinti, jų manymu, „nelygią“ santuoką, kartais sako: „apžolijo“. Maginių veikslių imdavosi ne tik profesionalios būrėjos (*čerauninkės*), maginių veikslių žino ir beveik pusė vyresniųjų merkininkių. Tokius veiksmus atlikdavo tiek moterims, tiek vyrams. Pavyzdžiui, respondentės V. Raugalienės, gim. 1928 m. Apsingės k., teigimu, „apžolina negerom žolėm, eina dėl vyro iš proto“³⁷. Tačiau maginių veikslių atlikimas – paprastai moteriška sfera. Vyrai, kiek dažniau negu moterys, tikslo siekdavo per tarpininką. Nebūtinai profesionalų. Pavyzdžiui, respondentės iš Pelekiškės teigimu, būtas ir „apžolijimo“ atvejis, kai anyta pakepė bandelę ir pavaišino sūnaus pasirinktąją. Nors mergina jos sūnaus nemylėjo kaip ir anksčiau, atėjus nuo jo „pykindavo“, tačiau jam išėjus, nežinodavo, kur dėtis: prie jo traukdavo. Pagaliau ištekėjo, tačiau kankinosi visą gyvenimą³⁸. Dalis respondentų suvokia maginio rezultato laikinumą. Pasak A. Baranauskienės, gim. 1929 m. Jonionių k., apžolinimo laikas ribotas – „pagyvena kokius 5–6 metus, pasikui neapkenčia“³⁹. Taip pat žinomi su šikšnosparnio kaulu besisiejantys priviliojimai, tačiau kiek toliau nuo Merkinės. O. Sukackienė, gimusi 1938 m. Rokančių k. (Nedzingės par. 15 km nuo Merkinės), pasakojo, kad, norint prisivilioti vaikną, merginai reikia sugauti šikšnosparnį ir jį sudžiovinus nuo sparno atskirti kabliuką (Ežeriekai, mamos pasakojimu). Kelis kartus juo patrauktas vaikinai (kad nematyti ir nejusti) ją pamils. Taip pat buvo priviliojama pilant mėnesinių kraujo į vaikiną geriamą ar-

³⁴ ES, b. 2163, l. 54.

³⁵ V. Raugalienė, gim. 1928 m. Apsingės k., ES, b. 2163, l. 21.

³⁶ V. Raugalienė, gim. 1928 m. Apsingės k., ES, b. 2163, l. 21.

³⁷ ES, b. 2163, l. 21.

³⁸ ES, b. 2163, l. 69.

³⁹ ES, b. 2163, l. 67.

batą ar degtinę (Rokančiai, senelės pasakojimu). Jei vyras įsimylėdavo kitą moterį, jam duodavo nusiprausti muilu, kuriuo būdavo prausiamas numirėlis. Tada jis meilužę mesdavo (Rokančiai, senelės pasakojimu)⁴⁰.

Dalis spėjimų (ypač Šv. Andriejaus) ir burtų detalėmis skiriasi nuo dar tarpukariu šiose vietovėse užfiksuotų J. Miškinio ar V. Krėvės-Mickevičiaus, juos papildė ar net paaiškina⁴¹. Dabartiniai ateities spėjimai jau pakitę. Juos daugiausiai žino tik merginos ir atlieka tik per Kūčias. Moksleivės daugiausiai žino apie tradicinius tikėjimus. Be populiariausiųjų popierėlių su vardais traukimo, plačiai žinomas klausymas, iš kur šunys loja, malkų skaičiavimas. Tačiau informacija perimama ne tik iš vyresniųjų ar bendraamžių, bet ir iš spaudos, kitų žiniasklaidos priemonių. Pavyzdžiui, respondentė G. Truncaitė guodėsi, kad pasiskaičiusi knygoje bandė lieti vašką, bet jai nieko neišėjo⁴². Taip pat fiksuotas ir priviliojimas su šikšnosparnio kaulu, tačiau ši informacija galėjo būti perimta irgi ne iš savo tėvų ar bendraamžių, bet iš 2000 m. rugsėjį vykusios etnologų ekspedicijos rezultatų pristatymo Merkinės visuomenei paskaitos. Taip pat žinomi ir naujieji spėjimai ir priviliojimai, neturėję analogų XX a. pradžios Lietuvoje ir esantys naujojo – XX a. pabaigos mokinių folkloro dalis⁴³. Sunku pasakyti, ar tuo tikima, ar tai tik pramogų reiškinys. Tačiau, pasak dabartinių Skandinavijos moderniosios magijos tyrimų, net 30 proc. šių šalių gyventojų pasitelkia šiek tiek mėgėjiškos magijos⁴⁴. Šis faktas leistų daryti ir mūsų minėtas prielaidas.

Nepaisant tikėjimų, kad burtais galima privilioti pamiltą žmogų, neretai šeima būdavo kuriama jaunuolių, verčiamų tėvų. Dažnai santuoką nulemdavo ir ekonominiai faktoriai⁴⁵. Nereti pasakojimai: „Anksčiau mama ištekėjo, nes jaunikis patiko jos tėvui. Dėl pasogos tekėjo. Mama turėjo kitą berną įsimylėjus, bet nežėlė jo barzda, bijojo, kad nebūtų ligonis. Tėvas privertė tekėti už kito. Tai gyveno be jokios meilės. Aštuoni vaikai buvo“⁴⁶. Užrašytas ir toks 1958 m. į Puvočius tekėjusios respondentės pasakojimas, kad ji, būdama aštuoniolikmetė, būsimą vyrą pamatė tik per piršlybas ir tėvų verčiama turėjo ištekėti, nors draugavo su kitu. Draugas

⁴⁰ ES, b. 2163, l. 33.

⁴¹ J. Miškinis, Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų, *Tauta ir žodis*, t. 4, Kaunas, 1926, p. 463–475; Burtai ir prietarai, prof. V. Mickevičiaus-Krėvės rinkti Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parapijų įvairiose vietose, *Tauta ir žodis*, t. 5, Kaunas, 1928, p. 486–503.

⁴² ES, b. 2157, l. 33

⁴³ Plg: Inga, O burtai? Burtai, štai kur jie! *Šulinys*. Devintokų leidžiamas laikraštis. Merkinės V. Krėvės – Mickevičius vidurinė mokykla, 2001, Nr. 2, p.4.

⁴⁴ N. B. Kvastad, *Paranormalūs reiškiniai senojoje skandinavų literatūroje*, Kaunas, 2000, p. 63.

⁴⁵ R. Račiūnaitė, Moters socializacija Lietuvos kaime, *Darbai ir dienos*, t.11 (20), Kaunas, 1999, p. 182.

⁴⁶ ES, b. 2163, l. 33.

po mėnesio pasikorė⁴⁷. Merginos tekėdamos neretai pakludavo tėvų valiai. Jei jie būdavo mirę, tekdavo paklausti ir seserų. Pavyzdžiui, respondentės iš Pelekiškės teigimu, su būsimuoju geriau buvo pažįstama jos sesuo ir jis paklausė, ar galima atvažiuoti piršliais pas sesutę. Nors ji turėjo draugą, kuris tuo metu tarnavo kariuomenėje, sesuo, girdama to vyro gerą charakterį, įtikino tekėti. Vėliau ji vyrą pamilo, sakė – buvo ištikimas⁴⁸. Vedybų kaip ekonominių santykių išraiškos formą liudija ir plačiai taikytos „atamainos“, kai vienos šeimos brolis su seseria tuokdavosi su kitos šeimos seseria ir broliu. Puvočiuose toks atvejis užrašytas dar 1958 m.⁴⁹ Sovietmečiu ekonominiai vedybų motyvai praktiškai nunyko, tačiau pastaraisiais metais didėjanti socialinė diferenciacija neatmeta tokios galimybės.

JAUNIMO BENDRAVIMO FORMOS IR JŲ SOCIALINĖ RAIŠKA. Kaip minėta, tarpukariu, daug kur dar ir XX a. viduryje, Merkinės apylinkėse gyvavo teritoriniu ir amžiaus pagrindu susidariusios jaunimo bendrijos, kontroliavusios jaunuolių veiklą ir turėjusios didelę reikšmę jaunuomenės socializacijai. Lokalinę jaunimo bendriją vienijo atskirų jos narių interesų tapatumas (pasilinksminti ir bendrai praleisti laisvalaikį, ieškoti būsimo gyvenimo partnerio), ir bendras poreikis palaikyti pozityvų tos bendrijos socialinį statusą.

Pagrindinė jaunimo laisvalaikio bendravimo ir lokalinių jaunimo bendrijų raiškos forma tarpukario kaime – šokių, dainų ir žaidimų vakarėliai (*kalėduškos, vakaruškos*⁵⁰). Jie buvo rengiami savaitgaliais (sekmadieniais, vėliau ir šeštadieniais), per kalendorines ir darbo ar šeimos šventes. Pasilinksmimuose dalyvavo „įrašytas“ jaunimas, paauglius vaikus vydavo su rankšluosčiais arba net pagaliu (merginų nevarė, jos ir jaunesnės eidavo, ypač jei buvo mažai merginų kaime). Jaunesnieji didesniuose kaimuose turėjo savo pasilinksmimus. Vaikai kartais pasižiūrėdavo šokančiųjų. Jų nebaudė. Kai kuriuose kaimuose atėdavo ir suaugusiųjų, ypač senyvų moterų. Bet jų dalyvavimas dėl apkalbų jaunuomenei buvo itin nepageidautinas, tik išskirtinė pagarba vyresniesiems tradicinėje visuomenėje vertė susitaikyti su vyresniųjų dalyvavimu šokiuose ir savotiška socialine kontrole. Vakarėliuose lankėsi kelių kaimų vaikinai (kartais svečias buvo pagerbiamas šokiui jam atvedant gražiausią ar geriausiai šokančią kaimo merginą). Merginai į kitą kaimą nuvykti buvo kebliau, nors Antrojo pasaulinio karo išvakarėse šie apribojimai buvo mažesni.

⁴⁷ ES, b. 2163, l. 63.

⁴⁸ ES, b. 2163, l. 69.

⁴⁹ ES, b. 2163, l. 63.

⁵⁰ Nors, pasak V. Ulčinsko, Raitininkų kaimo jaunimas žodžio „vakaruškos“ nevarėjo, šia prasme varėjo „jaunimo“ sąvoką. „Jaunimuku“ buvo vadinami paauglių sambūriai: V. Ulčinskas, *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995, p. 40–41.

Dalyvavo įvairios socialinės padėties ir skirtingų tautybių jaunimas. Miestelyje, kartais ir kaimuose kartu linksmindavosi ir žydų tautybės jaunuoliai⁵¹. Žiemą pasilinksminimai buvo rengiami pirkiose, vasarą – pirkiose ir kieme. Buvo linksminama pas vienišus ar atvirkščiai – pas daug jaunimo turinčius žmones. Grieždavo smuiku, vėliau – ir armonika. Muzikantui jaunimas sumokėdavo 2–5 litus.

Parapijos, net ir kitų parapijų kaimų ir miestelių jaunimas susiburdavavo į vakarėlius po atlaidų. Tada kituose kaimuose be apribojimų lankėsi ir merginos. XX a. pradžioje tokių susiejimų susiformavo ir daugiau. Žymiai daugiau negu į vakarėlius jaunimo susiburdavavo ir į gegužines. Tačiau jas prisiminė tik dalis vyresniųjų kaimuose augusių respondentų. Jas rengdavo dažniau per atlaidus ar didžiąsias vasaros šventes paprastai gražesnėse vietose – prie ežerų, upių. Kai kur aikštelės vietą apkašydavo berželiais, kad neišmindžiotų pievos. Į kitų kaimų pasilinksminimus merginos galėjo vykti ir pradėjus rengti vakarėlius su vaidinimais – sekmdieniais ir per šventes rengiamus „viešus vakarus“. Jie buvo rengiami dar ir pokariu. Pavyzdžiui, pasak 1933 m. Puvočiuose gimusio J. Kudaravičiaus, mokytojas dar ir pokario metais režisuodavo vaidinimus. Viešus vakarus rengdavo mokykloje ar didesnėje troboje, klojime. Vaidindavo jaunimas. Po spektaklio jaunimas rengdavo pasilinksminimus. Po vakarienės į pasilinksminimą ateidavo ir artistai. Šokiai vykdavo net iki paryčių. Sukūrus kolūkius, viešieji vakarai nunyko⁵².

Kaimo merginas ir kelių kaimų vaikus suburdavo ir vestuvių vakarėliai. Pasilinksinti į vestuves (prasadėdavo antradieniais, vėliau – sekmdieniais), į jų išvakarėse rengiamas vakarones susirinkdavo ir nekvieštas jaunimas. Pasilinksminimai buvo rengiami ir po talkų (šeštadieniais), panašų jaunimo būrį suburdavo ir advento bei gavėnios susiejimai be šokių.

Mažesnę bendruomeninę reikšmę turėjo vėlesnės kilmės uždari pasilinksminimai – „šeimyniniai baliai“, kur susiburdavavo tik kvieštinis jaunimas. Tokiuose vakarėliuose būdavo vaišinamasi. Kaimynų jaunimą jungė ir nesunkaus darbo susiejimai – vakaronės, kaimo vyriškojo jaunimo (dažnai ir vedusių vyrų) grupės – naktigonės.

Daugelis kaimų nebuvo suskirstyti į vienkiemius, dėl to nemažai darbų buvo atliekama vienu metu, taigi jaunimas ir darbo metu galėjo pabendrauti. Kompaktiškas kaimo išdėstymas lėmė ir kasdieninius susibūrimus pasišnekėti, vasarą pasimaudyti. Rudeniop burdavosi riešutauti. Pavyzdžiui, Mardasavo kaimo jaunimas šia proga pabendraudavo su bendraamžiais iš Puvočių, nes pas juos nebuvo lazdynų⁵³.

⁵¹ ES, b. 2163, l. 13, 72; ES, b. 1998, l. 13.

⁵² ES, b. 2163, l. 64.

⁵³ Inf. I. Svirnelis, gim. 1909 m., ES, b. 1998, l. 17.

Merkinėje tarpukariu lokalinės jaunimo bendrijos buvo ne taip sutelktos. Dauguma pasilinksminimų buvo vieši. Šokiai paprastai buvo rengiami Šaulių namuose. Moksleiviai linksminosi mokykloje. Gegužinės buvo rengiamos kiek kitaip negu kitose vietovėse – ne tik sekmadieniais ir per atlaidus, bet ir šeštadieniais. Šeštadieninė gegužinė prasidėdavo 9–10 val. vakaro ir trukdavo iki paryčių (švitimo), sekmadieninė – 3–4 val. po pietų ir baigdavosi 24 val. Pirmą gegužinę vykdavo apie gegužės mėnesį, paskutinė – per Roko atlaidus. Lyginant su kitų tokio dydžio miestelių gegužinėmis, merkiniškių buvo išsaugojusios daugiau tradicinių, kaimo kultūrai būdingų bruožų. Bilietų nebuvo. Pinigus muzikantui surinkdavo vyrai siūsdami kepurę ratu. Paprastai grieždavo armonika. Jos muzika – „garsesnė“, už griežimą smuiku pinigų nerinkdavo⁵⁴. Gegužinės vieta, kiek kitaip negu kai kur kaimuose, paprastai nebuvo aptverta. Aikštelę apšviesdavo specialiomis ant karties užkabintomis, matyt, dujinėmis lempomis. Šventiniais vakarais ar sekmadieniais Šaulių salėje vykdavo ir vakarai su vaidinimais. Čia pinigus reikėjo mokėti ir vaikinams, ir merginoms, nebent dalyviai draugus įsivesdavo. Jei vaidintojai užsidirbdavo pinigų – rengdavo vaišes. Miestelio jaunimas nesiburzdavo į vakarones, tik kviestieji eidavo į vestuves, tačiau glaudus bendravimas su gretimų kaimų jaunimu leido pažinti jų tradicinio socialinio bendravimo formas, nors „miestiečiai“ sudarydavo daugiau ne lokales, o tik bendrų interesų ir socialinės padėties jungiamas grupes. Toks reiškinys pasitaiko ir šių dienų Merkinėje bei stambesniuose kaimuose.

XX a. antrojoje pusėje tradicinės teritorinės jaunimo bendrijos pradėjo nykti ir kaime. Tradiciniai vakarėliai rengti iki XX a. trečiojo ketvirčio. Pavyzdžiui, Netiesose – iki 1970 m., Bingeliuose – iki 1985 m.; gegužinės Subartonyse (tiesa, jau pagal magnetofono muziką) – iki 1989 m. Šokių vakarėliai (dažniausiai be žaidimų ir dainų) viena iš pagrindinių laisvalaikio formų ir dabar. Juos rengia laisvalaikio ir pramogų centras (anksčiau kultūros namai) ir mokykla (mokiniam). Apie aštuonerius metus laisvalaikio ir pramogų centras dalijosi patalpomis su mokykla (už patalpas laisvalaikio ir pramogų centro darbuotojai turėdavo atsilyginti nemokamai rengdami pasilinksminimus vidurinės mokyklos moksleiviams), tačiau 2001 m. rugsėjo mėnesį jis persikraustė į suremontuotas patalpas. Čia penktadieniais ir šventinėmis dienomis susirenka apie 50 jaunuolių. Pasilinksminimas trunka nuo 22 iki 1 (vasarą – iki 2) valandos. Jaunuolių norą linksmai praleisti vakarą varžo gana nemažas mokestis už bilietą (3 Lt). Didesnis šokėjų antplūdis pastebimas vasarą, kai suvažiuoja daugiau jaunimo iš gretimų kaimų ir miestelių. Tačiau 2001 m. vasarą laisvalaikio ir pramogų centras įgijo konkurentą – kavinę „Liepą“, sutrauk-

⁵⁴ ES, b. 2179, l. 9.

kusią dalį vyresniojo jaunimo. Nors kavinėje nėra jauku, tačiau kas vakarą galima linksintis nemokamai. Čia nėra laiko suvaržymų, savaitgalį ji dirba kiek nori. Kavinė pakoregavo ir laisvalaikio pramogų centro šokių dalyvių amžių. Anksčiau čia rinkdavosi iki 24 metų vaikinai ir merginos, dabar renkasi 12–18 metų paaugliai. Į laisvalaikio ir pramogų centro šokius kartais ateina ir vyresnių, neseniai vedusių žmonių. Paprastai jie grupė ateina švęsdami kieno nors gimtadienį. Jie turi galimybę pasilinksinti nemokamai. Taip pat į šokius užsuka ir po kelių ar keliolikos metų susibūrę į mokyklos laidos susirinkimą žmonės. Kai kada užėina ir vestuviniškai. Tačiau tik pabroliai, pamergės. Jaunieji neateina. Šokiai vyksta be vaišių, nebent legaliai atsinešama šampano (slapčia ir kitokio gėrimo) butelis. Taip pat ši institucija atlieka ir kitą kultūrinį darbą. Tarp 9 laisvalaikio ir pramogų centro šokių kolektyvų 7 yra vaikų ir jaunimo⁵⁵.

Etnokultūrinį darbą tarp moksleivių atlieka ir mokykla (šokių kolektyvas „Sukčius“, folkloro būrelis, etnokultūros pamokos 11–12 klasių mokiniams), taip pat Dzūkijos nacionalinio parko Merkinės informacijos centro kolektyvas (tradicinę kultūrą propaguojančios parodos, tradicinių verslų, pavyzdžiui, pynimo, juodosios keramikos seminarai ir pan.). Kaip įsitikinta per ekspedicijas, laukiami vietiniai jaunieji svečiai (ne tik ekskursantai) ir Merkinės kraštotyros muziejuje. Gana sviri ir vis aktyvėjančio jaunimo etnokultūros klubo „Kukumbalis“ veikla. Merkinės ir jų apylinkių jaunimas susiburia ne tik pasilinksinti, mokytis liaudies dainų ir žaidimų, bet ir fiksuoti nykstančių etninės kultūros reiškinių.

Nedidelėmis draugų grupėmis dalis miestelio, retkarčiais ir kaimų jaunimo susiburia į „laisvus plotus“ ar namie, kavinėje (vasarą ir gamtoje) švęsti gimtadienių (rečiau vardadienių), rengia iškylas į gamtą („piknikus“), turistinius žygius, žaidžia sportinius žaidimus (krepšinių, futbolo, tenisą, tinklinį, šachmatų), dalyvauja mokyklos ir užklasinėje veikloje. Mokyklinis jaunimas klasėse rengia „žiburėlius“. Ir nors rečiau negu sovietmečiu lankomi teatrai, kinas, sporto varžybos ir koncertai, šių institucijų kultūrinė veikla, tradicinis grybavimas, uogavimas, talkinimas tėvams sumažina laisvalaikio praleidimo problemas (ypač vasarą ir rudėnį), kurios ypač aktualios kitų regionų kaimų ir miestelių jaunimui.

JAUNIMO BENDRUOMENINIS GYVENIMAS: METŲ CIKLAS. Vienas iš archaiškiausių tradicinių jaunimo sambūrių – vakaravimas. Pasak Pelekiškės kaimo papročius apibūdinusios 1916 m. gimusios M. Krinickienės, žiemą „verpt eidavo pas drauges. Pas vieną verpė 3–4 dienas, vėliau pas kitą. Berniukai padėdavo mergaitėms nusinešti ratelius, o jos pačios nešėsi kuodelius. Vaikinai šposaudavo, dūkdavo. Suvirsdavo penkiese še-

⁵⁵ ES, b. 2163, l. 25–29.

šiese ant lovos, net ją sulaužydavo, tačiau šokių nedarė“. Kiek kitaip negu kitur Lietuvoje, Merkinės apylinkėse tarpušventis suvokiamas kaip laikotarpis nuo Kalėdų iki Naujųjų metų (kitur tarpušventis iki Trijų Karalių). Šiuo metu verpimo vakaronės nei kaime, nei miestelyje nebuvo rengiamos. Neverpta: „dėl avių, karvių – šventi vakarai“⁵⁶. Kai kur vaikinai juokaudami padegdavo pakulinį kuodelį⁵⁷. XX a. viduryje kai kur šokiai jau buvo neatsiejama vakaravimo (jei ne per adventą ir gavėnią) dalis⁵⁸. Taip pat būdavo susiburiama ir megzti bei siuvinėti. Kalėdinis laikotarpis miestelio jaunimui buvo laisvesnis, miestiečiai per šventvakarius kaip ir kaime nedirbdavo nebūtinų darbų, ypač su siūlais. Nemalė ir girnomis. Tikėjo, kad gali pakenkti gyvuliams⁵⁹. Tiesa, verpimo vakaronių sambūrio nunykimo laikas skyrėsi ir kaimuose. Kai kur verpimo vakaronės XX a. 4–5 dešimtmečiais jau nebuvo rengiamos⁶⁰.

Advento, rečiau gavėnios laikotarpiais jaunimas susieidavo į žaidimų vakarėlius. Jie buvo rengiami sekmadieniais, vėliau ir šeštadieniais, tradiciniu vakarėlių rengiamu laiku. Čia buvo dalijamas žiedas, „lošiami fantai“, „būdavo flirtai“. Jaunimas žaisdavo net per naktį⁶¹. Šokti ir dainuoti buvo nevalia. Nors kartais „taurelę išgert buvo galima“⁶². Advento ir gavėnios draudimų daugelis laikydavosi ir sovietmečiu, nors mokyklose buvo rengiami šokiai⁶³. Kitur Lietuvoje atlikti dabartinio jaunimo papročių tyrimai rodo, kad daug kur menkai tepaisoma advento ir gavėnios draudimų linksmintis, kai kur manoma, kad rimties laikytis reikėtų tik pirmąją ir paskutinę šio laiko savaitę⁶⁴. Merkinėje to paisoma ir dabar (išskyrus kartais gimtadienius), tačiau, pasak Merkinės laisvalaikio ir pramogų centro vadovės J. Bingelienės, labai sumažėjusios šios institucijos pajamos (už bilietus reikia surinkti 5000 litų, o atsidarius „Liepos“ kavinei tai itin sunku) gali pakoreguoti šimtmečiais gyvavusią tradiciją, tačiau ji mano ieškoti išeities ir pasikonsultuoti su klebonu⁶⁵. Kitaip ši problema sprendžiama mokykloje. Mokytojos R. Černiausienės iniciatyva jau dvejus metus penktadieniais rengiami advento vakarai, pratęsiantys dar tarpukariu gyvavusią advento žaidimų vakarėlių tradiciją.

Žiemos šeštadieniais jaunimas susirinkdavo į plunksnų plėšymo taktas. Tai buvo daugiau pramoga negu darbas. Pasak Pelekiškės kaimo

⁵⁶ ES, b. 2163, l. 70.

⁵⁷ Mardasavas. Inf. I. Svirnelis, g. 1909 m., ES, b. 1998, l. 15.

⁵⁸ Maksimonys. Inf. P. Jakavonis, gim 1931 m., ES, b. 2163, l. 83.

⁵⁹ Merkinė. Inf. O. Sasnauskienė, gim 1924 m. – ES, 2179, 6.

⁶⁰ Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m. – ES, b. 2163, l. 52.

⁶¹ Pelekiškė. Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m. – ES, b. 2163, l. 71.

⁶² Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m. – ES, b. 2163, l. 48.

⁶³ Subartony. Inf. A. Kabašinskienė, gim. 1963 m. – ES, b. 2163, l. 53.

⁶⁴ Ž. Šaknys, *Pietų dzūkų jaunystė atkurtojoje Lietuvos Respublikoje*, p.112.

⁶⁵ ES, b. 2179, l. 27.

plunksnų plėšymo nuotaikas nusakiusios, 1916 m. gimusios M.Krinickienės: „Tai ne darbas, berniukai plunksnas pučia. Gaila plunksnų. Po to šoko... Vaisindavo ir berniukus. Berniukai atsinešdavo išgert po pusbonkė ... Per naktį ant pečiaus mergaitės miega. Tėvai žinodavo. Pas svetimą nemiegosi. Pas pusseserę nebent“⁶⁶. Kituose kaimuose buvo dirbama tik iki vidurnakčio, vaikinai merginoms netrukdydavo, o prie gretimo stalo lošdavo kortomis. Baigus darbą prasidėdavo bendros vaišės ir šokiai. Muzikantą samdė ne šeimininkai, o vaikinai⁶⁷.

Dar viena merkiniškių laisvalaikio praleidimo formų – vestuvės. Ypač jų gausu buvo žiemą. Miestelyje kiek kitaip negu kaime – į jas galėjo ateiti tik prašytas jaunimas. Nekviesti galėjo ateiti tik pusberniai. Jie dar ir vaišių nusigvelbdavo. Kaimuose į vestuves eidavo visi – dideli ir maži. Pasak Netiesų kaimo papročius apibūdinusio 1922 m. gimusio V. Raugalo, nekviestieji prie stalo neidavo, kartais „nublatindavo pyrago ar butelį, bet išgerdavo lauke“⁶⁸. Susiburdavo pasilinksminti net į „antrą ar trečią kaimą“⁶⁹. Respondentės iš Pelekiškės M.Krinickienės teigimu, nors ir muštynės ten dažnai būdavo, vaikinai vogdavo viską, kas po ranka pakliūdavo, net geriausią maistą, bet tai sudarydavo galimybę merginoms pasižiūrėti ir į tolimesnių kaimų jaunuolius⁷⁰.

Prieš vestuves būdavo vakaronės. Paprastai šokius rengdavo ne toje pirkioje, kur vestuvės. Kaimuose ateidavo nekviesti. Dar paskutiniaisiais tarpukario metais į jas atvažiuodavo su arkliais: „Viename vežime – kokie 7–8 bernai“⁷¹. Tai savotiškas jaunimo atsisveikinimas su jaunaisiais. Jie išlydimi iš jaunimo. Mergaitės, kurios galėdavo, dovanodavo nuotakai rankšluosčių, stuomenų, pinigų⁷². Šia proga iš kelių kaimų nekviestas jaunimas ateidavo dar ir sovietmečiu⁷³. Vakaronių ir nekviestųjų sambūrių vestuvėse papročiai gyvavo dar ir XX a. 7 dešimtmetyje⁷⁴. Savotiškos vakaronės savaitę prieš vestuves rengiamos ir dabar. Susirenka nuotakos draugės ir jaunikio draugai. Kartais statomas vestuvinis namelis, kuriame vyksta vestuvės, būna, kad švenčiamas ir jo pastatymas⁷⁵.

Jaunimo pasilinksmimų sezonas prasidėdavo Kalėdomis. Tarpukariu Merkinės apylinkių kaimuose Kalėdos minėtos tris, kai kur net ir keturias dienas. Pirmąją ir antrąją dieną rinkdavosi į pamaldas. Trečiąją

⁶⁶ ES, b. 2163, l. 71.

⁶⁷ Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m., ES, b. 2163, l. 48.

⁶⁸ ES, b. 2163, l. 15.

⁶⁹ Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m., ES, b. 2163, l. 48.

⁷⁰ ES, b. 2163, l. 70.

⁷¹ Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m., ES, b. 2163, l. 48.

⁷² Pelekiškė, Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m., ES, b. 2163, l. 70.

⁷³ Jonionys. Inf. A. Baranauskienė, gim. 1929 m., ES, b. 2163, l. 66.

⁷⁴ Plg. Subartonys. Inf. A. Kabašinskienė, gim. 1963 m., ES, b. 2163, l. 53.

⁷⁵ V. Krutulienė, gim. 1974 m., ES, 2157, 35.

dieną skyrė daugiau poilsui, kaimynų ir giminių lankymui, svečiavimuisi. Ketvirtą dieną žmonės dar vengdavo dirbti javų darbus. Jaunimas linksmindavosi pirmąsias tris šventės dienas pasilinksminimo vakarėliuose. Pasak 1924 m. gimusios O.Sasnauskienės iš Merkinės miesto, mokinių teisės, palyginti su nemokyklinio jaunimo teisėmis, buvo ribotos. Moksleiviams buvo draudžiama vaikščioti po 21 valandos. Tai apribodavo jų dalyvavimą jaunimo pasilinksminimuose⁷⁶. Tačiau „miestiečiai“, palyginti su kaimo jaunimu, turėjo kitų pramogų, kurių kaimuose gimę ir augę respondentai neminėjo. Viena iš specifinių pramogų – kalėdinis ir naujametinis miestelio gyventojų sveikinimas. Pagrindinis sveikintojų grupės rekvizitas buvo keturkampė ar šešiakampė žvaigždė. Merkinėje buvo dvi paauglių grupės, vaikščiojusios su žvaigžde, padaryta iš sėtuvės, aplink apkaišytos faneriniais spinduliais, užmauta ant koto, su įtvirtinta žvake viduryje. Pasak O.Sasnauskienės, miestelyje vaikščiodavo dvi paauglių vaikų (pusbernių) grupės. Kalėdų pirmą dieną, grįžę iš bažnyčios, pavalgę ir pailsėję paaugliai (maždaug penkių grupė), saugumo sumetimais lydimi vyresnio žmogaus (kad neužpultų ir, matyt, neatimtų surinkto gero, susitikę su kita sveikintojų grupe), eidavo lankyti miestelio pirkų. Pro paradinį įėjimą įėję į kambarį, pasisveikinę (sakydavo „Garbė Jėzui Kristui“), pagiedodavo „Sveikas, Jėzau gimusis“ ar kitą giesmę; šeimininkas padėkodavo ir atsilygindavo pinigais. Jei būdavo jaunų merginų, sveikintojai dar joms palinkėdavo, kad greičiau ištekėtų – senmergėmis neliktų. Baigę sveikinimus jaunuoliai surinktus pinigus pasidalydavo. Paauglių grupės lankydavo ne tik lietuvius, bet ir lenkus, jiems pagiedodavo ir lenkiškai. Pas žydus pusbernių grupė neidavo. Panašiai kaimynus su žvaigžde lankydavo ir per Naujuosius metus. Taip buvo vaikščiojama iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios. Buvo lankomi ir kaimiečiai⁷⁷. Pats žvaigždės nešėjų grupės narys 1922 m. gimęs P.Bakanauskas atsiminė ejęs ir į Bingelį⁷⁸. Panašių eitynių kitose Lietuvos vietovėse neužrašyta.

Beveik visus merkiniškių namus per Naujuosius metus apeidavo ir suaugusiųjų orkestrantų grupė, kuri prie kiekvienos trobos grieždavo „Ilgiausių metų“. Jie neaplenkdavo ir žydų namų. Savotiškus sveikinimus Naujųjų metų proga miestelio prekybininkai (šie buvo daugiausiai žydai) patirdavo ir naujametinės nakties metu. O.Žemčiūgienės, gimusios 1923 m. Merkinėje, teigimu, per Naujuosius metus jaunuomenė pokštaudavo – miestelyje sukeisdavo iškabas. Pavyzdžiui, vaistinės iškabą pritaisydavo batsiuviui, batsiuviui – vaistinės. Mėgdavo sukeisti kaimynų daiktus. Vieno žmogaus lovą juokaudami užnešė net ant piliakalnio. Tuo tarpu garbingus žmones – vaistininką, policijos viršininką ir kitus

⁷⁶ ES, b. 2179, l. 5.

⁷⁷ ES, b. 2179, l. 5–11.

⁷⁸ ES, b. 2179, l. 14.

sveikindavo su orkestru⁷⁹. Miestelyje Naujuosius metus grupės sutikdavo Šaulių sąjungos namuose, jaunimas rengdavo šokius. Kaimuose tarpukariu Naujuosius metus kaip nors pažymėdavo retai kas, nors kai kur jaunimas rengdavo sudėtines vaišes. Vaikinai atnešdavo gėrimų, o merginos patiekdavo valgių. Kai kur buvo paprotys laistytis vandeniu⁸⁰.

Persirengęs miestelio jaunimas vaikščiodavo ir per Tris Karalius. Keturį paaugliai (pusberniai, panašaus amžiaus kaip ir „žvaigždės“ nešiotajai) eidavo „karaliais“. Be trijų tradicinių, Rytų išminčius vaizdavusių personažų, eidavo dar ir tarnas su „popieriniu lietpalčiu“. Pasak 1922 m. Merkinėje gimusio ir augusio P. Bakanausko, eidavo ir daugiau nepasipuošusių draugų. Užsukę į trobą ir pagiedoję „Sveikas, Jėzau gimusis“ gaudavo pinigų. Paprastai merkiniškius lankė dvi grupės. Susitikusios „karalių“ grupės susigrumdavo, stengdavosi vieni kitiems nuplėšti drabužius⁸¹. Karaliai tarpukariu lankydavosi ir kai kuriuose kaimuose. Be tradicinių personažų, eidavo ir „piktoji dvasia“ (taikydavosi ką nors pavogt iš šeimininkų), angelai. Susidarydavo 6 žmonių grupė⁸².

Jaunimas visada susieidavo per Užgavėnes. Iki 24 val. važinėjo, suposi, šoko, dainavo, ratelius ėjo, bet „Morės“, kaip šiomis dienomis, – nebūdavo. Kartais, kaip ir kitose Lietuvos vietovėse, bandydavo atgal atsukti laikrodį, kad galėtų pasilinksinti ilgiau, ar net diskutuodavo, kad nemiegojus dar galima linksintis, dar ne gavėnia. Tai buvo gera proga pasilinksinti prieš niūriąją gavėnią, trunkančią pusantro mėnesio. Vengdavo linksmybių net ir Vasario 16-ąją (jei gavėnia). Išimtinė tik Šv. Juozapo diena, tą dieną buvo galima linksintis, „šliūbą imti“, tačiau, pasak klausinėtų respondentų, specialiai šią dieną šokių nedarydavo. Per pusiaugavėnį, pasak V. Raugalienės (gim. 1928 m. Apsingės k.), nešokdavo, nedainuodavo, tik žaidimus žaisdavo⁸³. Jaunimo gyvenimą sustingdžiusi gavėnia baigdavosi Velykomis, tačiau jaunatviška dvasia išsiverždavo jau per Verbas. Pasak Raitininkų papročius aprašiusio Vlodo Ulčinsko, apie 1924–1927 m. to kaimo vaikinai, išsipjovę verbų vyteles, po pamaldų už Merkinės bažnyčios šventoriaus ribų taikydavosi jomis sukirsti per blauzdas⁸⁴.

Velykas kaimuose šventė tris, keturias dienas, kaip ir Kalėdas. Jaunimas, kai kada kiek kitaip negu kaimuose, net ir vedusieji, pirmosios šventės dienos vakare eidavo lalaut. Atėję giedodavo raciją:

⁷⁹ ES, b. 2163, l. 13.

⁸⁰ Pelekiškė. Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m., ES, b. 2163, l. 72–73.

⁸¹ ES, 2179, l. 14.

⁸² Pelekiškė. Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m., ES, b. 2163, l. 72–73.

⁸³ ES, b. 2163, l. 21.

⁸⁴ V. Ulčinskas, *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995, p. 90.

*Sveiki, sulaukę šventų Velykų,
Didžios linksmybės dėl katalikų,
Išganytojas kėlės iš grabo
Traicėję švenčiausioj antra asaba.*

*Iš mirusiųjų kėlėsi Kristus,
Garbinkim visi iš širdies čysčiaus,
Jogei didžiasai mus nugalėjo,
Kad išganyti mūsų atėjo.*

*Ak mylėtinis už tą malonę,
Kurs ant svieto gavo kelionę,
Ir taip gyveno biednai ant svieto
Taisydamas mums danguje vietą.*

*Žydai regėjo tą biedną stoną
Ir netikėjo į dangaus poną,
Mūčino, plakė, nukryžiuojo,
Perdūrė šoną, grabi kavojo.
Aleliuja, aleliuja. Amen.*

Dar pridėdavo: „Prašom duoti negailėti, kad būtų už kų padėkavoti“. Jei būdavo merginų, giedodavo „lalinką“:

*Ant tėvulio dvaro augo eglaitėlė,
Vynelis, vyno, žaliasai.
Oi tu Onute, tu graži mergaite,
Vynelis, vyno, žaliasai.
Ką tu mumi duosi, ką mum dovanosi,
Vynelis, vyno, žaliasai.
Pirmam duosi aukselio žiedelį,
Vynelis, vyno, žaliasai.
Antram duosi šilko nosinėle,
Vynelis, vyno, žaliasai.
O šiam trečiajam tai nieko neteksiu,
Pati jauna tekėsiu,
Vynelis, vyno, žaliasai.*

Šitą dainą dainuodavo tik netekėjusioms. Gaudavo vyno butelį, nosinę. Eidavo per kelis kaimus. Pradėdavo nuo vakaro, baigdavo saulei tekant⁸⁵. P. Černiausko, gimusio 1925 m. Kibyšių k., teigimu, „per Velykas

⁸⁵ Noruliai. Inf. J. Čaplikas, gim. 1919 m., ES, b. 2163, l. 50–52.

lalauninkai naktį po langu giedojo giesmę „Linksmą dieną mums nušvito“ ar „Šv. Jurgis kentėtojas“. Jei atsisako priimti (pvz., Petrusia) – iš karto giedodavo:

*Jauna močia griūva,
Gyvolėliai žūva,
Javeliai džiūsta,
Oi Petrusia!*

Taip apie dešimt posmų giedodavo, visą laiką pridėdami „oi Petrusia!“⁸⁶. Kai kur ateidavo net penkios lalautojų grupės. Pritrūkę margučių šeimininkai duodavo ir nedažytų kiaušinių. „Lalinką“ giedodavo kambaryje, tačiau tada reikėjo jau ir vaišinti. Antrąją Velykų dieną jaunimas eidavo į šokius, trečiąją pasisvečiuoti turėdavo išleisti tėvus, ketvirtąją dieną tvarkydavosi⁸⁷. Lalauninkų grupės iš surinkto gero pasidarydavo vaišes. Kai kur jau apie XX a. vidurį lalavimas dar tarpukariu modifikuosis ir nebuvo išskirtinė jaunimo apeiginė funkcija. Pavyzdžiui, pasak 1933 m. Puvočiuose gimusio K.Žėko, jo jaunystėje lalauti jau galėjo eiti ir vedę, o šiuo metu, anot pateikėjo, „ir panos, ir jaunesnės moterys eina“⁸⁸. Pasak Raitininkų k. tarpukario Velykas aprašiusio V. Ulčinsko, lalauninkai – tai „vyrai nuo paauglių iki vedusių“⁸⁹.

Velykinės eitynės miestelyje tarpukariu buvo jau komercinio pobūdžio. Jei gaudavo mažiau vaišių, vaikinai kerštaudami viską išmėtydavo. Per Velykas ir per Jurgines margindavo ir ritendavo kiaušinius. Per Jurgines esant gražiam orui kaimynai su vaišėmis sueidavo į laukus. Juos apeidavo, peržiūrėdavo žemių ribas. Kai kada eidavo vaišintis pas visus kaimynus iš eilės. Tikėjo, kad jei Jurginės santaikoje praėjo, – derlius bus geras⁹⁰. Jaunimas eidavo atskira grupe nuo suaugusiųjų. Šie Jurginių papročiai ankstesniųjų tyrimų metu niekur kitur Lietuvoje neužfiksuoti ir į mokslinę apyvartą įtraukiami pirmą kartą.

Vėlyvą pavasarį, vasarą pramogą jaunimui sudarydavo ir jojimas į naktigonę. Kartais paganę arklius jaunuoliai užsukdavo pas merginas į svečius. Tam tikrą pramogą jaunimui suteikdavo ir Gegužinės („Majavos“) pamaldos, kurių metu jaunimas taip pat turėjo progą pabendrauti.

Per Sekminių antrą dieną kai kur jaunimas eidavo kepti kiaušinių, supdavosi sūpynėmis. Šventės pirmą, kai kada antrą, dar rečiau net ir trečią dieną susiburdavo į vakarėlį. Per Sekmines dažniausiai rengta pirmoji metų gegužinė. Per Jonines susikurdavo laužą ar vykdavo linksmin-

⁸⁶ ES, b. 2163, l. 10.

⁸⁷ Pelekiškė. Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m., ES, b. 2163, l. 72.

⁸⁸ ES, b. 2163, l. 65.

⁸⁹ V. Ulčinskas, *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995, p. 94.

⁹⁰ Merkinė. ES, b. 2163, l. 12.

tis į Liškiavą, kur buvo Šv. Jono atlaidai, kartais laužą susikurdavo ir prie piliakalnio. Užrašytas ir paparčio žiedo ieškojimo atvejis⁹¹. Tačiau abi šios šventės nebuvo labai išraiškingos. Kaip ir Šeštinės bei Devintinės, kurias dauguma respondentų įvardijo kaip eilines šventes.

Po Joninių pagausėdavo žemės ūkio darbų, prasidėdavo uogos, grybai. Tam tikrą atokvėpį suteikdavo Šv. Onos, Žolinės ir ypač Šv. Roko atlaidai, po kurių jaunimas rengė gegužines ar vakarėlius kaimuose ir miestelyje. Po darbų pasilinksminimus jaunimas rengė retai (išskyrus plunksnų plėšymą). Ekstensyvus žemės ūkis lėmė mažėjančią talkų ir jų rengiamų jaunimo pasilinksminimų skaičių. Pavyzdžiui, A. Baranauškienės, gim. 1929 m., Jonionyse, teigimu, po linų mynimo šokiai jau nebuvo daromi. Pavargdavo. Sakydavo, jei pirty merga bernui „pasdaboja, tai viskas – ženysis, nes pirty mergos visos juodos būdavo“⁹². Kai kur dar buvo linksminamasi po linų kūlimo. Šokdavo daugiau šeštadieniais⁹³.

Dzūkijoje sovietmečiu išliko turbūt daugiausiai tradicinės gyvenmenos papročių. Jų nereikėjo gaivinti. Nors šiuo metu, matyt, daugiausiai jaunimo sutraukia Naujieji metai. Tai vienintelė diena metuose, kai pasilinksminimas laisvalaikio ir pramogų centre rengiamas nemokamai. Šokiai paprastai prasideda po 24 val.– miesto aikštėje (prie muziejaus) prie eglės sutikus Naujuosius metus. Po dvi dienas rengiami ir Kalėdų bei Velykų proga šokiai, sutraukiantys net po šimtą ir daugiau jaunuolių, nes po advento ir gavėnios išsiilgstama linksmybių. Per Velykas išlikęs paprotys tarp šeimos narių ir jaunimo daužauti margučiais (kai kas tai daro ir per Atvelykį), kai kur vaikai ar paaugliai eina pakiemiui rinkdami margučius.

Iš žiemos švenčių išskiriamos Vasario 16-oji, Šv. Valentino diena ir Užgavėnės. Užgavėnių dieną kultūros namuose ir mokykloje renkama gražiausia kaukė. Kaip ir kitur Lietuvoje, perimtas žemaitiškų Užgavėnių šventimo modelis. Miestelyje deginama, skandinama „Morė“. Persirengę moksleiviai eina per trobas ir už sudainuotą ketureilį „Mes, žydukai iš Leckavos...“ gauna blynų, saldainių, kai kas ir taurele pavaišina. Užgavėnių dalyviai vakare surinktą maistą išsidalija arba suvalgo. Būta bandymų organizuoti ir Halovyną. Persirengę „neigiamais personažais“ jaunuoliai nuėjo į mokyklos diskoteką, tačiau ši šventė, atrodo, neprigijo⁹⁴. Kai kada vaidinimai ir karnavalai būna prieš Naujuosius metus ir Derliaus šventę. Valentino dieną draugams (-ėms) dovanojamos dovanos, vyksta renginiai mokykloje ir laisvalaikio ir pramogų centre. Ši šventė jau įsigalėjo.

⁹¹ Apsingė. Inf. I. Raugalienė, gim. 1928 m. – ES, b. 2163, l. 22. Sambūrius prie laužo ir paparčio žiedo ieškojimą „juokais“ mini ir Raitininkų kaimo papročius fiksavęs V. Ulčinskas: V. U l č i n s k a s, *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995, p.47.

⁹² ES, b. 2163, l. 66.

⁹³ Pelekiškė. Inf. M. Krinickienė, gim. 1916 m., ES, b. 2163, l. 71.

⁹⁴ ES, b. 2184, l. 19.

Pastarųjų metų naujovė – iškilmingai švenčiama Mindaugo karūnavimo diena – tai vienintelė laisvalaikio ir pramogų centro rengiama šventė lauke. Prie piliakalnio (kaip ir per Jonines) kuriamas laužas. Joninės, kaip ir tarpukariu, nėra labai populiarios: kaip ir anuomet, vykstama į Liškiavą (ten Šv. Jono atlaidai) ir švenčiama ant piliakalnio. 2001 m. Joninės šventos ir Merkinėje – prie Jonionių akmenų, tačiau renginys buvo uždaras. Gegužinių Merkinėje nerengiama, nes esama techninių problemų dėl apšvietimo ir garso stiprinimo lauko sąlygomis (aparatura stacionari). Kai kas žino ir „pagoniškų“ švenčių ir papročių. Pavyzdžiui, supimas („kad viskas gerai augtų“) ir margučių dažymas per Jorę⁹⁵.

Tradicškai gausius šokius rengia ir per Šv. Onos ir ypač Šv. Roko atlaidus. Jie, kaip ir kiti vasaros šokiai, gausesni žmonių. Be vietinių ir iš kaimyninių vietovių atvykusių, ateina ir pas senelius vasarojantys vaikaičiai. Taip pat į rengiamus šokius Kibyšiuose, Panaroje ir kitose netolimoje vietovėse vyksta ir merkiniškai. Nors merkiniškių jaunimas gana taikus (nykstant tradicinėms lokalinėms jaunimo bendrijoms, nunyko vaikinių muštynės kaimas prieš kaimą), bet alytiškiai nemėgstami. Matyt, nesantaika tarp šių vietovių jaunimo pasėta gerokai daugiau kaip prieš pusšimtį metų ir patys konfliktai jau yra tapę tradicija. Ne tik kitų, bet ir paties Varėnos rajono miestelių kultūros ir teisėsaugos darbuotojai susiduria su didesnėmis problemomis negu Merkinėje. Pasak Merkinės policijos komisaro, sovietmečiu problemų būta daugiau⁹⁶.

Kaip matome, Merkinės apylinkėse išlikę nemažai tradicinių etninės kultūros elementų, tačiau lengvai prigyja ir naujovės. Pastaraisiais metais pakito ir šokiai. Jau apie trejus metus nieko nestebina ir vaikinų šokis su vaikinų ar net vieno vaikinų individualus šokis. Poromis šoka neretai labiau draugaujantys jaunuoliai⁹⁷.

Tarpukariu organizuojant kultūrinius renginius jaunimas patirdavo politinių ir visuomeninių organizacijų pagalbą. Dabar jaunimo organizacijų (be „Kukumbalio“ ir „Jaunųjų miško bičiulių sambūrio“) Merkinėje veiklos nėra vienas iš klausinėtųjų respondentų nepastebėjo (žinojo tik šaulius). Tiesa, liepos mėnesį Centro sąjungos atstovai organizuoja Sporto šventę.

IŠVADOS. Straipsnyje išnagrinėta keli būdingiausi jaunimo amžiaus subkultūros aspektai – jaunimo brandos apeigos ir iniciaciniai papročiai, vedybinės ateities modeliavimas, jaunimo bendravimo formos ir jų socialinė raiška metų cikle. Siekdami atskleisti tradicinės kultūros tęstinumą šių dienų visuomenėje aptarėme tarpukario ir XX–XXI a. sandūros jaunimo socialinio gyvenimo specifiką.

⁹⁵ Maksimonys. Inf. Dž. Petrėitis, gim. 1974 m., *ES*, 2184, 28.

⁹⁶ *ES*, b. 2179, l. 4.

⁹⁷ L. Būdienė, J. Bingelienė, *ES*, b. 2163, l. 25–29.

Išanalizavus jaunimo brandos apeigas ir iniciacinius papročius, galima teigti, kad Merkinėje užfiksuotos jaunimo brandos apeigos ir su jomis susiję papročiai, būdingi Varėnos rajonui, iš dalies ir visai Dzūkijai, laiko išbandymus išlaikė ne visi, o tik vestuvėse atliekamas socialinės brandos žymėjimas, tačiau iniciacinę jo prasmę jau pakeitusios pramoginės vestuvių pobūvio funkcijos. Atskleidus iniciacinių veikslių pasiskirstymą pagal lytį, galima teigti, jog Lietuvos mastu gana nedidelė „vyriško“ ir „moteriško“ ritualo opozicija pastaraisiais dešimtmečiais jau vos pastebima.

Senieji jaunimo vedybinės ateities spėjimai ir privilegijimai – „moteriška“ kultūros sritis. Siekis ištekėti ir meilė neretai priversdavo sąmoningai nusizengti krikščioniškosios moralės normoms, kita vertus, vedybos „iš išskaičiavimo“ buvo toleruojamos kaip ekonominė būtinybė. Vedybiniai spėjimai šiuo metu, padidėjus žiniasklaidos teikiamoms informacijos galimybėms, pakito ir prarado regioninę specifiką, maginiai veiksmai (privilegijimai) sparčiai nyko ir dabar retai praktikuojami. Matyt, tai sietina su kylančiu visuomenės išsilavinimo lygiu, kita vertus, – sumažėjusia turtine diferenciacija ir meilės pagrindu kuriama šeima.

Nagrinėjant jaunimo bendravimo formas, nustatyta, kad jau tarpukariu sparčiai modernėjo bendravimo papročiai. Ypač miestelyje. Pastaraisiais metais, pakitus daugeliui jaunimo socialinio bendravimo formų, vis dėlto pagrindinis jaunimo bendravimo baras – pasilinksminimų vakarėlis – viešieji šokiai. Jų dalyvių amžius jaunesnis, nyksta takoskyra tarp miesto ir kaimo kultūros. Šis skirtumas akivaizdus žvelgiant į jaunimo papročius metų cikle. Merkinėje archaiškos jaunimo bendravimo formos (vakaronės, nekviestųjų sambūriai vestuvėse) nunyko anksčiau negu aplinkiniuose kaimuose, trumpiau švęstos ir kai kurios kalendorinės šventės, buvo ribota mokyklinio jaunimo socialinė veikla, gyvavo specifinis Kalėdų žvaigždės nešimo paprotys. Tačiau šio meto Merkinės jaunimo kalendoriniuose papročiuose galima išvelgti mažiau inovacijų negu kituose etniniuose regionuose. Nepaisant sovietinės ateizacijos laikotarpio, išliko advento ir gavėnios periodo (kartu su jais susijusių Kalėdų ir Velykų) specifika. Nemažai prie tradicinių jaunimo gyvensenos formų išsaugojimo prisideda bažnyčia, kultūros ir švietimo darbuotojai, tačiau, palyginti su tarpukariu, jaunimas stokoja politinių ir visuomeninių organizacijų dėmesio.

Analizuojant tradicinių jaunimo bendravimo formų sklaidą šių dienų kultūroje, galima išskirti aiškius senojo etninės kultūros paveldo klotus. Nagrinėjant senuosius jaunimo papročius teritoriniu aspektu, galima daryti išvadą, kad vietovėse nuo Merkinės į vakarus modernių kultūros elementų įtaka jiems didėja, į rytus – mažėja. Šis procesas buvo būdingas tiek tarpukariu, tiek mažesniu mastu ir dabar.

LITERATŪRA

- Burtai ir prietarai, prof. V. Mickevičiaus-Krėvės rinkti Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parapijų įvairiose vietose, *Tauta ir žodis*, t. 5, Kaunas, 1928, p. 486–503.
- Inga, O burtai? Burtai, štai kur jie!, *Šulinys. Devintokų leidžiamas laikraštis. Merkinės V. Krėvės-Mickevičius vidurinė mokykla*, 2001, Nr. 2, p.4.
- Kvastad N. B., *Paranormalūs reiškiniai senojoje skandinavų literatūroje*, Kaunas, 2000.
- Merkienė I. R., Apaštalo Andriejaus šventės papročių savitumai. Baltų ir slavų merginų iniciacijų XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje pėdsakais, *Lituanistica*, 2001, Nr. 4 (48), p. 99–120.
- Miškinis J., Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų, *Tauta ir žodis*, t. 4, Kaunas, 1926, p. 463–475.
- Račiūnaitė R., Moters socializacija Lietuvos kaime, *Darbai ir dienos*, t. 11 (20), Kaunas, 1999, p. 169–200.
- Šaknys Ž. B., Brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvos etnologija*, t. 1, Vilnius, 1996.
- Šaknys Ž. B., Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai, *Lietuvos etnologija*, t. 7, Vilnius, 2001.
- Šaknys Ž., Pietų dzūkų jaunystė atkurtojoje Lietuvos Respublikoje: iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai, *Mūsų praeitis*, 1999, Nr. 6, p. 105–119.
- Ulčinskas V., *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995.

Įteikta 2002 m. gegužės mėn.

YOUTH: RITES, CUSTOMS, AND EVERYDAY LIFE IN THE
ENVIRONS OF MERKINĖ IN THE 20th CENTURY

Summary

The article is based on the abundant field research material gathered in 2001–2002 in Merkinė and its environs situated within the Dzūkija National Park. Its purpose is to investigate the everyday life of 20th c. youth and to contribute to the analysis of the problem of the development of traditional cultural heritage in today's society. The article looks at several characteristic aspects of youth subculture, namely the rites of passage, initiation customs, models of marital future, forms of youth interaction; and their social expression in the annual cycle.

The analysis of rites of passage and initiation customs shows that youth rites and related customs recorded in Merkinė are characteristic to the Varėna

Region, and in part to the whole area of Dzūkija. Only the marking of social maturity at wedding has withstood the test of time. However, its initiative sense was ousted by the entertainment functions of the wedding party. The study of the distribution of initiative actions according to gender indicates that the rather weak on an all-Lithuanian scale, the “male” and “female” ritual opposition has become scarcely noticeable in the past decades.

The ancient charming or telling the future of marital life represents the “female” sphere of culture. The desire to marry and love has often made people neglect Christian morals consciously. On the other hand, marriage “out of calculation” was tolerated as an economic necessity. In recent years, with the growth of information offered by the mass media, marital forecasts have lost their regional character. Magic actions (charms) have decreased rapidly and are now rarely practiced. Apparently, this may be explained by the rising level of education, by the declining differentiation of society in terms of property, and by the tendency to create a family on the basis of love.

The analysis of the forms of youth interaction shows their rapid modernization already in the inter-war period, especially in Merkinė. In recent years many forms of social interaction among young people have changed, but the basic area of youth communication remains the evening party with an open dance. The age of its participants is declining and the division between town and village culture is disappearing. The differences are clear when we look at youth customs in a yearly cycle. In Merkinė the archaic youth interaction forms (youth parties, gatherings of uninvited guests at weddings) disappeared earlier than in neighboring villages, the duration of some calendar holidays was shortened, and the social activities of students was limited. Nevertheless, today the calendar customs of the Merkinė youth show less innovation than the ones of other ethnic regions. Disregarding the period of Soviet atheistic policy, specific characteristics of the

Advent and Lent (together with the related Christmas and Easter) periods were preserved in Merkinė. The contribution of the church as well as of cultural and educational workers to the preservation of traditional forms of youth life is significant, but compared to the inter-war period political and public organizations pay little attention to the youth.

An analysis of the diffusion of traditional forms of youth interaction in contemporary culture shows that it is possible to distinguish clearly several layers of the ancient ethnic culture. The investigation of ancient youth customs in terms of territory allows us to conclude that the influence of elements of modern culture becomes stronger in the areas to the west of Merkinė, but declines in the areas to the east of Merkinė. This process could be observed in both the inter-war period and on a smaller scale today.